

Comunicar el passat: literatura o història?

Joan Andrés Sorribes

La necessitat que sent la societat, des de temps immemorial, de comunicar el seu passat és equiparable al desig que sent l'escriptor per donar a conèixer allò que porta dins. Potser, és per això que, amb molta freqüència ens resulta molt difícil delimitar els marges que separen la comunicació de la història de la literatura pròpiament dita. Si bé es mira, què fan els escriptors sinó contar històries? De fet, aquesta és una manera prou corrent de denominar allò que fem els narradors, som, per molta gent, contadors d'històries. Jo, que em miro el problema des de l'estranya barreja que formen l'escriptor, l'historiador i l'ensenyant, que les tres coses sóc, tinc per mi que em resultarà prou difícil superar aquesta mena d'esquizofrènia triple a l'hora de parlar-vos.

Sé que estic ací pel meu treball literari, en concret per analitzar amb vosaltres els processos creadors que ha requerit la

meua novel·la *La forja de Lessera* (Fig. 6) i comentar amb vosaltres alguna de les possibilitats que el seu text, com qualsevol altre, ofereix per facilitar la transmissió de la cultura històrica.

Història o literatura?

Voldria, però, insistir al punt d'indefinició que lliga ciència i creació en aquesta faceta de la comunicació de la història. A hores d'ara encara ens resulta discutible, si els primers texts que conservem de les cultures que anomenem clàssiques, es poden classificar com a obres literàries o com a obres històriques. A quina d'aquestes dues cistelles posaríeu el Ramayana, o les Cròniques medievals, tan nostrades? Són història o literatura? Quan Homer, el mític escriptor joni, ens narra les peripècies d'Odisseus, què pretén fer? Vol compondre una obra èpica i en conseqüència és un literat? O tracta de comunicar-nos el passat heroic del seu poble i, per

això mateix, és un dels primers historiadors de nom conegut? I, una vegada plantejada aquesta disjuntiva, aniré més lluny amb els meus dubtes: Sabem quina era la consideració que, del seu treball tenia el propi Homer? Jo no em sé definir al respecte i els experts tampoc, que apleguen a demanar-se si estem davant d'un personatge històric o, fins i tot, el mateix autor és una creació literària.

No vull aprofundir amb aquesta mena d'apories que no són l'objecte principal de la meua comunicació. Sols em valen d'excusa per tornar-vos al cas que havia encetat al començar: la dificultat que trobem a l'hora de fixar els límits entre història i literatura. El problema l'han resolt els crítics, tan metòdics ells, tan científics, amb al creació dels generes literaris; ja sabeu que classificar uns elements i determinar una metodologia per acostar-se a ells, és un procés indispensable a l'hora d'abordar-los de manera científica. Segons aquests plantejaments, els límits entre Història i Literatura, vindrien marcats per la frontera entre l'anomenada literatura científica i, en el nostre cas, la novel·la històrica.

El concepte de novel·la històrica és prou modern; coincideix amb

l'expansió del concepte de nació com a subjecte de la sobirania que aporta la Revolució Francesa i que van escampant, al llarg de la primera meitat del XIX, les revolucions liberals. Des d'aquest moment, cada burgesia que s'ho aprecií necessita rebuscar mites heroics que avalen i remarquen els propis trets nacionals front als altres. Val a dir que, amb aquesta intenció, s'han omplert les biblioteques amb centenars d'obres mestres de la literatura; és l'obra magnífica dels creadors de mites. Però, en aquest procés, la història com a tal no ha sortit molt ben parada; ens ha deixat un llegat de herois, trets nacionals i subjectivismes que, encara ara, no fan sinó dificultar-nos l'estudi objectiu de la realitat.

Ciència o mite?

Jo sóc de l'opinió que les fronteres entre allò que entenem com ciència històrica, pura i dura, comparteix massa vegades els espais que pertiquen a la fabulació literària. La comunicació del passat ens resulta difícilment objectivable; no debades estem parlant del nostre jo col·lectiu, d'allò que portem a l'esquena com a poble (si és que els pobles porten alguna cosa a l'esquena). És el nostre present qui

determina el nostre passat, ja que és ell qui condiciona la nostra mirada cap enrera. És el nostre present qui selecciona els moments que ens importa estudiar, qui ens fa valorar els fets com a decisius o irrellevants. Tots nosaltres sentim com a pròpia la Revolució Francesa; molts, també la Russa. Quants, però ens sentim protagonistes del comerç d'esclaus o de les tortures de la Inquisició? Quin és el nostre passat?

Per centrar aquest passat, tenim el costum de fixar-nos en determinades fites que tenim com a senyeres; fars que ens il·luminen en els moments de dubte. Per la majoria de la població, Solimà, Napolió, Lenin o Jaume I; Confuci, Voltaire, Llull o Hegel, per dir-ne alguns, són personatges modèlics, genis que marquen camins; diferents, això sí, però igualment dignes de ser admirats i estudiats. Són els mites; si ho voleu més clar, els nostres mites. Mites que, per més que vulguem globalitzar-los i exportar-los, no deixen de ser occidentals, europeus o europeïtzats. Responen a la nostra concepció de la vida, als nostres valors de societat desenvolupada i pròspera; fins i tot en el cas de Solimà o Confuci, no són altra cosa que exòtiques adaptacions dels mites concedits per donar-nos

una certa nota de multiculturalitat. Difícilment tindran aquesta categoria entre les societats targuis, esquimals, bosquimanes o ianomamis, per dir-ne alguna. Aleshores, quina és la història que volem transmetre...? La d'aquestes societats, que nosaltres hem decidit marginals...? La nostra...? La meua...?

Transmetre la història

Sols des d'aquesta postura, escèptica i personal, potser transgressora en excés, em veig amb l'ànim d'abordar el paper de transmissor d'una determinada història; la nostra, o, si així ho voleu, la meua.

Va ser aquesta motivació de transmetre la història, una de les necessitats primàries que van impulsar-me a escriure. Des de ben menut, estem parlant de la dècada dels cinquantes, ja van cridar-me l'atenció els fets del passat. No debades aquell present, trist imperi gris de cebes i espardenyes, resultava escassament motivador.

El problema era, que cap d'aquelles coses meravelloses que ens contaven com a fets heroics, cap d'aquells personatges mítics, no tenien com a protagonistes el meu poble, la meua terra o la meua

gent. Per més que m'esforçava, no aconseguia sentir allò com a meu. No era jo l'únic que sentia allò; com he sabut després, vam ser tota una generació que, com diu Raimon, vam sentir "... que ens amagaven la història i ens deien que no en teníem. Que la nostra era la d'ells". És aquest afany d'explicar-me a mi mateix uns moments i unes situacions que jo considerava fonamentals per entendre el meu personal camí al si d'una societat, que després he sabuda mediterrània, occidental i desenvolupada, que va portar-me a tractar d'aprofundir en el coneixement d'aquests temes. Volia entendre la meua gent; volia potser entendre'm jo mateix. És per això que vaig encetar el meu treball com a narrador i vaig triar tres moments que, si més no per mi, resultaven especialment polèmics o, millor encara, misteriosos. D'ací va néixer la trilogia de novel·les que, fins ara tinc publicades.

La que avui m'ha portat davant vostre és la primera que vaig escriure: *La forja de Lessera*, que situa l'acció al temps dels ibers amb el rerafons mediterrani dels enfrontaments entre romans i púnics a la primera de les tres guerres que van sostenir per dominar la nostra mar. Serà amb aquesta que, tot seguit, em centraré per analitzar-la com a

eina de treball, que tal és l'objecte d'aquest seminari.

La segona novel·la duu el suggeridor títol de *Noverint Universi*. Com bé sabeu, que no faltaran medievalistes entre la distingida concurrència, aquesta fórmula encapçala molts documents de la cancelleria reial del temps del rei Pere IV, "sia sabut a tots". El que importa és fer-me saber a mi, i per extensió a tothom, les joies i neguits de la gent que va viure, envoltada de misteris, a les boires del segle XIV sota l'amenaça de les successives onades de la Pesta Negra.

La tercera afronta els anys de la lluita entre liberals i absolutistes a la Primera de les tres Guerres Carlistes: *La Creu de Cabrera* porta per títol. Tracta d'entendre les raons d'aquell conflicte, potser el més llarg dels que hem sostingut entre nosaltres. He de dir-vos que encara no les he enteses, ni les raons, ni les guerres. Les he recreades com a escriptor, com a historiador les he conegudes, això sí. Però, he de dir-vos que com a persona no he aplegat a comprendre-les.

***La forja de Lessera*, una eina de treball històric**

L'ús d'una obra literària com a eina de treball a l'hora d'apropar móns diversos i llunyans, tant

en l'espai com en el temps, sempre ha estat una temptació per aquells que, des de la càtedra o bé des de l'espectacle o els mitjans de comunicació, pretenen fixar la mirada d'un públic, més o menys profà, sobre uns fets o un temps passat. Ara bé, per més que jo sóc del pensar que tot llibre, per dolent que resulte, ens pot aportar alguna cosa positiva, no deixa de ser cert que qualsevol obra literària que vulguem usar en aquestes activitats ha d'acomplir uns mínims, si vol resultar eficaç. Jo, ara com a ensenyant, demanaria, com a poc les tres condicions següents:

Rigor històric

És cert que una obra literària no és un tractat d'història i que l'autor té el dret a crear conflictes, personatges i situacions. Tot això està molt bé, és el camp que pertoca a la creativitat o, si així ho volem a la fantasia. Convé, però, que, si més no, a nivell del lector no especialitzat en el tema, respecte els fets històrics i les seues circumstàncies. La qual cosa ha de portar a tot aquell que tracte de fer una novel·la històrica, a documentar-se a consciència abans d'encetar el procés literari pròpiament dit. Cas de no fer açò, o cas de no fer-ho acuradament, els resultats podran ser, literària-

ment parlant, molt bons, però no ens valdran com a eina per comunicar la història. Tal és el cas de moltes de les novel·les històriques dels grans autors del segle XIX, d'altra banda, clàssics indiscutibles de la literatura.

Coherència

És una de les condicions més difícils d'aconseguir per aquells que escrivim. No s'ha d'oblidar que quan s'escriu es fa des de la pròpia vivència, des de la pròpia observació. Quan treballes amb uns personatges del segle XIV o del III A.C., posem per cas, resulta molt complicat no moure'ls amb els valors, els sentiments o les aspiracions que tenim ara, en el nostre món del segle XXI. Això, sempre ens traeix; per més que tractem d'evitar-ho. El conceptes del bé i el mal, no són els mateixos abans que ara, ni els conceptes de l'amor o l'odi, ni les aspiracions que mouen els homes. Malauradament, el predomini que té actualment la narrativa nord-americana, ens està presentat mancances espectaculars en aquest sentit. Idees com pàtria, bons i dolents, amor burgès o llibertat, tenen molt poc a veure amb les societats medievals o les de la Mediterrània antiga.

Capacitat de seducció

No hem d'oblidar que un tractat

d'història medieval o un article sobre les darreres troballes arqueològiques d'un poblat ibèric, pot ser un seguit de dades i opinions raonades, degudament contrastades i poc o molt qüestionables. En aquests treballs, demanem exactitud, coherència, racionalitat, xifres i tot allò que aporte coneixements, com més clars millor. Vist des de fora, a ulls d'un profà, no deixa de ser allò que anomenem un totxo. Per contra, ser un totxo, és l'única cosa que no es pot permetre un narrador. Precisament, si volem acostar-nos a la història a través de la literatura, és per la seua capacitat d'enxampar el lector, que tal és fonamentalment l'habilitat que se'ns demana als que escrivim: engalipar els lectors i portar-los allà on volem.

El procés creatiu de *La forja de Lessera*

Dit açò, resulta obvi dir que jo he tractat de plasmar aquestes idees a la meua narrativa. Si ho he aconseguit o no, sereu vosaltres qui ho haureu de jutjar. Amb tot i això, no vull deixar passar una de les característiques més destacades de la meua manra d'escriure. He començat parlant del tipus d'història que m'interessa, aquella que protagonitzen, dia a dia, la gent del poble; és aquest

el punt que més m'importa i també el més difícil de documentar. En aquest sentit, he buscat a l'etnografia les arrels més fondes, les més perdurables en el temps, per tractar d'entendre la vida quotidiana, la lluita diària de la gent. Sols així em sent capaç de situar uns personatges creïbles, reals, en aquell món.

Val a dir que en el cas dels ibers, protagonistes de *La forja de Lessera*, el treball, m'ha resultat especialment feixuc. Penso, però que he aconseguit un bon nivell de coherència, pel que fa a costums, organització social, cerimònies, etc. Coses tan senzilles com la mesura del temps (no podíem comptar amb mesos, setmanes o anys...), o els noms de les persones, llocs o déus, atesa la dificultat que tenim amb la llengua d'aquests pobles, han resultat dificultats feixugues a l'hora de resoldre-les amb un mínim de coherència històrica.

N'estic especialment satisfet de la recreació de paisatges històrics (com ara la Sikelia púnica, el Consell de Lessera, la batalla del cap Eknomos o la ciutat de Qart-Hadâsht) i dels rituals ibèrics (com ara la Bider-Laur, la cerimònia de la Nit Llarga, o l'Adín-Aidun, cerimònia de la iniciació). Val a dir que jo

entenc els paisatges com alguna cosa més que el teló de fons de l'acció; per mi, cada espai ha estat concebut per emmarcar uns fets. Així, hi ha paisatges per l'èpica, d'altres per la tragèdia o per la lírica, n'hi ha per accelerar els ritmes i per alentir-los; n'he trobat alguns que tenien una novel·la completa. A dir veritat, no us sabria donar una explicació racional d'aquest fet; és una cosa emocional, interna; quan els veig, ho sé. És per açò, que treballo habitualment amb escenaris reals, fàcilment identificables i visitables. Aquesta és també una característica de les meues novel·les.

Voldria també destacar una tercera característica comuna a totes tres novel·les; és el doble món, realitat/ficció, que dibuixa quan escric. De fons, com un canemàs que suporta la trama, situe un temps històric, com més real millor. Com a referències d'aquesta realitat acostume a posar personatges històrics en situacions també històriques. Ells, però, sols resultaran uns secundaris de luxe; prou i massa que els ha recordat la història. Sobre aquest plànol històric, acostume a situar jo els meus personatges, gent comuna, com vosaltres o jo; aquesta gent, per bé o per mal, són els que jo eleve a la categoria de mites.

Els són, per mi, els autèntics protagonistes de la història.

Què fer amb una novel·la històrica?

La forja de Lessera no ha estat concebuda com una novel·la juvenil i sols per circumstàncies editorials va ser inclosa en aquesta col·lecció. Amb tot i això, he de dir que jo no crec amb aquesta diferència entre literatura juvenil i literatura per adults. Sempre m'ha semblat una qüestió de marketing editorial. Entenc, això sí, que calen uns texts d'iniciació a la lectura, per lligar i estimular l'afecció dels xiquets neoelectors cap a la lletra impresa; però, d'ací endavant, és el propi lector qui ha de triar, què vol llegir i quan vol fer-ho. No és necessari que un adolescent encare, de bones a primeres, l'*Ulisses* de Joyce; n'estic segur que un noranta per cent avorriren la lectura abans de les deu pàgines. Però, sí que cal acostumar la gent a l'esforç que requereix llegir i, per sobre de tot, a descobrir totes les possibilitats que ens obre la lectura.

Dit açò, he de manifestar-vos que jo mateix he usat *La forja de Lessera* amb els meus alumnes i sé d'altres companys que també ho han fet, tant als

instituts com a la universitat, amb resultats satisfactoris. No es tracta ací de fer una relació exhaustiva de les activitats que es poden realitzar a partir de la lectura d'una novel·la. Cadascú coneix millor que cap altre els alumnes que té al davant i no s'ha d'oblidar que són ells, i sols ells, els receptors únics d'aquestes activitats. Cal, per això mateix, no perdre de vista el nivell i els interessos de la població a qui va dirigida cada activitat; aquesta serà, des del meu personal punt de vista, la clau de l'èxit. A tall d'exemple us mostraré alguns tipus d'activitats que s'han fet al voltant de la lectura de *La forja de Lessera* i que, pel seu caràcter general, poden aplicar-se a qualsevol altra obra literària semblant:

Comentar texts

És, potser, la més comuna de les activitats que practiquem aquells que ens dediquen a l'ensenyament de la Història als nivells mitjans o alts. Jo mateix n'he fet utilitzant la descripció de Cartago (pàgines 127/132). Sé de companys que han utilitzat la lectura comentada de tot el capítol Qart-Hadâsht per explicar les lluites internes que portaren a la desfeta púnica davant Roma.

Situar els fets

És una activitat que poden fer

els alumnes de tota edat; establint-ne, és clar, els corresponents nivells de concreció. Jo us aconsellaria fer-la tal com es va llegint l'obra. Una vegada situats els fets sobre el mapa, resulta ben senzill d'entendre la causa de les guerres púniques; sols cal fer esment de la importància estratègica de Sicília.

Fitxes etnològiques

Resulten molt interessants per entendre la vida quotidiana de la societat mediterrània del segle III A.C.. És, en certa manera, retrobar a la novel·la les dades que jo he amagat entre l'acció. N'hi ha moltes, però ho podeu provar amb tres qüestions:

A) La manera de fondre el ferro: començant per les lliçons de Nargur el ferrer a Aiduà (pag. 48/51), seguint per la troballa del ferro romà (pàg. 117 i 122/123) i acabant amb la nova forja de Lessera (pàg. 261).

B) Anàlisi del comerç: Partint del mercat ambulant del massilota Araikoris (pàg. 88/90) i seguint pel mercat de Qart-Hadâsht (pàg. 130/131) o el de la ciutat d'Arse (pàg. 193/212).

C) Religions i creences: És aquesta una de les parts que més m'atrauen. La nit llarga; Bider-Laur, és la celebració del

solstici d'hivern (pàg. 57/65). Adín-Aidun és la cerimònia d'iniciació (pàg. 70/80). Al temple de Tanit teniu una recreació de la prostitució sagrada de les religions orientals (133/136).

Lectura sobre els escenaris reals

És una possibilitat que propicia la meua manera d'escriure. Podeu caminar sobre els llocs on passen les coses; us he de dir que aquesta activitat potència molt les vivències i resulta molt atractiu per quasi tots, no sols alumnes, també lectors en general. Resulta molt engrescador llegir el capítol "sota l'ull de Tar-Ardai" mentre espereu que comence la Santantonada (16 de gener) del poble del Forcall (comarca dels Ports) (Fig. 7). Després, podeu viure la versió cristianitzada del Bider-Laur. Menys impressionants, però igualment motivadores resulten les lectures prèvies a les visites a Sagunt (Arse), a les pintures rupestres i la Mola de Morella la Vella (Kalparnar), o el recorregut per la Moleta de Liborio o dels Frares (Lessera) (Fig. 8 i 9). Més difícil resulta poder llegir la llegenda d'Ofos asseguts a la porta del far de Columbres; si podeu fer-ho alguna vegada no ho deixeu passar.

Jocs de simulació

Molta gent els considera una

pèrdua de temps, d'altres una manca de seriositat científica, i, molt pocs els concedeixen una validesa total i absoluta. Jo sóc dels darrers. Un joc de simulació és una eina tant científica que és utilitzada habitualment per plantejar estratègies, tant a nivell militar com econòmic o de comunicació; ho estan fent cada dia a les més altes esferes de poder. I és que un joc de simulació, si està ben plantejat, implica tres aspectes bàsics: assumir uns rols, considerar les variants causals i prendre decisions (coneixement dels homes, coneixement de la situació i actuació conseqüent). Podem plantejar tres tipus de jocs:

A) Recreacions: Cal situar els participants en una situació determinada i deixar-los actuar segons unes pautes establertes. A mi m'ha anat molt bé "fer com si estarem al Consell de Lessera". Primer hem fixat les regles llegint el text (pàg. 238/249), després cada persona assumirà el seu paper i tractarà d'actuar en conseqüència.

B) Ucronies: És tracta de canviar el curs de la història enfrontant-nos amb una variant a un moment històric. Podríem usar les batalles com a fets més destacats en l'esdevenir de les societats. Són treballs per fer-se en grup petits o mitjans i a la

llum dels fets, canviar-ne un. Després cal fer una projecció del que hagués pogut passar. Finalment caldrà que cada grup defense la coherència de les seues propostes davant de totes les altres.

C) Jocs de rol: Són una de les formes més conegudes dels jocs de simulació i, potser també de les més desprestigiades. Un joc de rol no és altra cosa que portar a les últimes conseqüències el "fer com si". Calen, això sí, unes regles més complexes, i uns directors del joc, "els masters". Són també de llarga durada i jugats per gent que pot no ser coneguda per la resta dels participants. Per tot això, són poc usats a l'ensenyament. Sí els he esmentat ací, és perquè, amb gran sorpresa per la meua part, vaig trobar a Internet una web amb una proposta de joc de rol basat en la meua novel·la *Noverint Universi*. Per què no és pot fer amb qualsevol altra? Aquestes propostes, no pretenen ser una mostra exhaustiva, simplement vull provocar-vos, que no és altra la missió dels escriptors. Algunes d'aquestes propostes, jo mateix l'he portada a terme, d'altres he ajudat a plantejar-les i la resta m'han vingut al pensament des que vaig adquirir el compromís d'estar amb vosaltres. Hi ha

companys que han valorat aquestes activitats com a una eina vàlida per apropar realitat i història. Al mateix temps, el protagonisme dels personatges, diguem-ne secundaris, aconsegueix que els lectors puguin assumir com a propis els fets narrats a l'obra; ells mateixos en podrien ser els protagonistes.

Simplement remataria la meua comunicació dient que qualsevol novel·la, per fluixa i dolenta que resulte, ens permet treballar d'una manera diferent; ens trenca la rutina. Ve a ser com una alenada d'aire novell en l'habitació tancada de la nostra rutina.

Bibliografia

De l'autor:

ANDRÉS SORRIBES, J., MARZÀ, J. i DUCH, V (1996). *El campanar de Castelló. Les campanes del fadrí*. Castelló: Exc. Ajuntament.

ANDRÉS SORRIBES, J. (2000) *La forja de Lessera*. València: Tàndem Edicions.

ANDRÉS SORRIBES, J. (2000) *Noverint Universi*. València. Tàndem Edicions. 2000.

ANDRÉS SORRIBES, J. (2003)
La Creu de Cabrera. Alzira:
Edicions Bromera. 2003.

Del tema:

BINMORE, K. (1996) *Teoría de los juegos*. Madrid. Mc Graw-Hill.

DAVIS, M. D. (1973) *La Théorie des jeux*. París. Armand Colin.

MARTIN, E. (1982) *Los juegos de simulación en E.G.B. y B.U.P.*
Madrid: ICE - Universidad
Autónoma.